

Rónai Zoltán: A helyes jog tudománya

természettudományok fellendülésének a technikára s így a társadalmi gazdaságra gyakorolt óriási hatása felvetette a problémát, minő hatása lesz a társadalmi tudományok fejlődésének a szociális technikára, a morálra s különösen a jogra? Az empirizmusnak a szigorú tudományos módszerrel való felcserélése teremt-e majd nagy jelentőségű változást a törvényhozás világában? A társadalmi és a tudományos fejlődés előbb-utóbb megadják a választ erre a kérdésre s talán a társadalmi tudomány bármely megállapításának gyakorlati alkalmazása többet jelent a kérdés megoldása szempontjából, mint a tudományos politika lehetőségének legékesebb elméleti megalapozása. De a tudományos politika lehetőségének a vizsgálata sem egészen jelentéktelen feladat. A Bacon művei, amelyek a természettudományi módszer megváltoztatását követelték s a természettudományok alkalmazásának nagy hatásait meglepő intuícióval látták előre, bizonyos mértékben élesztői voltak koruk tudományos kutatásának. A tudományos politikát a megvalósíthatóságának a tudata kétségtelenül előre viszi és létjogosultságának elméleti megingatása a fejlődését hátráltatja. Ebből az okból teszünk néhány megjegyzést ahhoz a problémához, amelyet nálunk legutóbb Somló Bódog érdekes fejtegetései * vetettek fel, t. i.

* Somló Bódog: *A jog értékmérői. Huszadik Század*, XI. évfolyam, 7. szám. Ugyanazon szerzőtől: *Kauzális és normatív etika. Dolgozatok a modern filozófia köréből* c. Alexander Bernát jubileuma alkalmából kiadott gyűjteményben.

hogy lehetséges-e a helyes jognak tudományos megállapítása, vagy pedig erkölcsi érzelmek döntenek-e el végső fokon a jog helyességének a kérdését?

* * *

Somló szerint a jog értékelésének mértékei minden jogbölcészet előtt már érzelmileg adva vannak. A jog cselekvési normákból áll, a jog értékelésének mértékei tehát a cselekvés értékelésének mértékei. A helyes cselekvés az erkölcsös cselekvés. Erkölcsös cselekvés pedig az, amelyet a társadalmi csoport helyesnek érez. Az erkölcsi érzelem a jog értékmérője.

Ez a megoldás *ab ovo* igen nagy nehézségekbe ütközik. A jognak, különösen a modern jognak egy jelentős területét erkölcsi érzelmek egyáltalán nem kísérik.

Erkölcsi érzelmek ugyanis nem lépnek fel minden emberi cselekvésre vonatkozólag. A cselekvéseknek egy tekintélyes része erkölcsileg közömbös. Az erkölcsi érzelem mindig valamely társadalmi csoport helyeslő vagy rosszaló érzése. Csak oly cselekvéseknél lép fel, amelyeknek a csoport fontosságot tulajdonít, amelyeket fájdalom vagy örömet okozóknak tart. A cselekvéseknek ez a morális színezése a társadalmak különbözősége szerint változik. Nemcsak az erkölcsös vagy az erkölestelen más különböző csoportokban, hanem az erkölcsi érzelmet kiváltó és az erkölcsileg közömbös cselekvés is. Ma a technikai módszerek nagyobbára erkölcsileg indifferensek, a céhszisztem korában az ipari technika minden egyes részét erkölcsi érzelmek kísérték.

Ugyanazon összetett társadalomban is vannak csoportok, melyeknél valamely kérdés erkölcsi érzelmet vált ki, míg más csoportoknál nem. A halálbüntetés eltörlésének kérdése az egész társadalom erkölcsi érzéseit érinti, a latin nyelv oktatásának közigazgatásjogi kérdése csak igen szűk rétegeket. De talán a filológusok kis csoportjánál ezt a kérdést intenzívebb erkölcsi érzések kísérik, mint a halálbüntetés problémáját.

Általában olyan szabályok, melyek a társadalmi csoportok figyelmét nem hívják fel, erkölcsi érzéseket akkor sem váltanak ki, ha egyébként nagy társadalmi fontosságúak is, pl. csaknem napjainkig a szociális statisztikára vonatkozó törvények. Korunk kifejlett társadalmi munkamegosztása mellett a jogszabályok egy nagy részét nemcsak, hogy nem érti és érzi át egy egész társadalmi csoport, hanem még csak nem is szerez róluk tudomást. Vannak jogi szabályok, melyekről csak a jogászság egy kis töredéke tud s ezekben nem váltanak ki nagyobb erkölcsi emóciót, mint bizonyos festékanyagok készítésére vonatkozó eljárási módok a vegyészben.

Nehezen lehetne erkölcsi érzések segítségével eldönteni a következő kérdéseket: pergátló kifogást emelhet-e alperes, ha felperes kére-

setét a bíróság végzéssel visszavetettnek mondotta ki, s a felperes az új per indítása előtt a költséget nem fizette ki; ugyanazon árú-nemekre nézve ugyanazon folyamodó részére megengedhető-e több védjegy belajstromozása; a biztosított követelés átruházásával szükséges-e a zálogjog átruházásához a kézi zálog átadása; ha a házasság utolsó rendes lakhelyükön még három hónap előtt nem laktak, kell-e házassági kihirdetést a közvetlenül megelőző rendes lakhelyen is teljesíteni; erdőoltásnál kit illésen az oltás vezetése, stb., stb? A jogi szabályalkotás nagy területén ma a társadalmi érdekek mérlegelése az erkölcsi érzelmek minden befolyása nélkül történik.

De ott is, ahol a jogi szabályokat erős erkölcsi érzelmek kísérik, ezek az érzelmek rendszerint csak a szabályozás főbb vonalaira vonatkoznak. A részletek társadalmi szempontból igen fontos kiépítésének kérdésében cserben hagynak. Erkölcsi érzelmek is követelik pld., hogy az elsőbíróság ítéletét valamely fél kívánságára bírálja felül egy felsőbbbíróság. De hogy hánytagú tanácsban ítélkezzen a felelkezési bíróság, mily mértékben ismétlje meg a bizonyító eljárást, minő legyen az esküdtbírósági ítélet ellen használt semmisségi panasz szerkezete stb., erre a társadalmi csoport morális érzése nem ad feleletet. Azt lehetne mondani, hogy ez már nem az érték, hanem az eszközök célszerűségének kérdése. Csakhogy maga a felelkezési bíróság sem egyéb, mint a lelkiismeretes ítélkezés biztosításának egy eszköze, s minden jogi rendelkezés mögött állanak társadalmi érdekek, melyeknek kielégítése a szabályozással a cél és eszköz viszonyában áll. A helyzet az, hogy bizonyos eszközök válogatásánál van a morális érzelmnek szerepe, másoknál nincs. S egy olyan mérték, mellyel a mérés tárgyainak jelentős részét mérni sem lehet, nem fogadható el a kérdéses tárgyak mértékéül.

Bizonyos jogi szabályokkal erkölcsi érzelmek járnak. Ezek a kísérő morális érzelmek azonban az idők folyamán megváltoznak. A „feltétlen érvényesség” érzelmé meglazul, szkepszis váltja fel, végül gyakorta az erkölcsi helyeslés rosszálásba csap át. A tudományosan gondolkodó ember keresi az okokat, mért változnak az erkölcsi érzések? A fennálló morális érzelmek sokszor sértik annak a csoportnak az érdekeit, amelynek a kutató a tagja. Máskor lehetetlen cselekvéseket követelnek. Felvetődik a probléma, nem lehet-e a bizonytalan érzelmek helyébe a cselekvéseknek valamely ésszel felfogható, az intellektuális emberrel összhangzásban álló mértékét léptetni. Az öntudatos, kritikus és az átvevő mechanikus gondolkodás ellentétéből megszületik a racionális

morál kérdése.* A racionális morál szükséglete annál erősebb, minél öntudatosabbá válik az emberi gondolkodás, a pénzgazdaság elterjedésével és a vallási érzelmeknek a tudomány fejlődése következtében beálló csökkenésével.

A kérdés meg van oldva, ha a morális érzelmek nem egyebek, mint a társadalmi érdekek függvényei. Az erkölcsi érzelmek társadalomlélektani elemzése kimutatja, hogy minden erkölcsi érzelem rosszaló vagy helyeslő magatartás egy vélt veszedelemmel vagy előnyös helyzettel szemben.** Miután a csoport magatartásáról van szó, a veszedelem vagy az előny a csoportra váró veszedelmet vagy előnyös cselekvési módot jelenti. Ha megváltoznak a csoportnak az érdekei, akkor meg kell változniuk az értékeinek is. S a morál története szerint csakugyan az értékváltozásokkal együtt bekövetkezik az értékek változása. így pl. némely nomád vadásztörzsnél a vándorlás fáradalmait el nem bíró öregeket megölik. Az öregek megölése erkölcsi kötelesség, melyet a vallás is előír. A letelepülés után a falvak menedékei az öregeknek, társadalmi érdek a megölésüket nem követeli. Sőt az írás elterjedéséig ők a tapasztalatok tárházai, eleven könyvek, a morális értékük erősen emelkedett. Az értékük csökkenése a könyvnyomtatás korával, az ismeretek megszerzésének jelentős könnyebbülésével következik be. Az idegen értékelésében végbement változás is első pillantásra összefügg a társadalmi csoportok érdekeinek a módosulásával. Egészen természetes, hogy az idegent teljesen másképpen becsülik meg kis harcos társadalmakban, hol rendszerint ellenséget jelent, mint nagyobb forgalomú, békésebb életmódú társadalmakban, ahol sokkal inkább jelenti az eladót, vevőt, tanítót..

De az értékek megváltozhatnak a társadalmi érdekek azonosságával mellett is. Valamely értékelés megszűnik, ha nyilvánvaló lesz, hogy nincs társadalmi hatása. Így a kezdetleges kapitalizmusban a munkanélküliséget erős erkölcsi elítélés, sőt büntető megtorlás sújtotta. Midőn kitűnt, hogy a munkanélküliség állandóan visszatérő, az egyéni elhatározástól független tömegjelenség, a munkanélküliség erkölcsi rosszalása megszűnt, az erkölcstelen cselekményből indifferens cselekmény lett. Az értékelés megváltozik, ha a társadalmi csoport egy másfajta értékeléssel az érdekét jobban tudja megvédeni. Rendőrség, fejlett közigazgatás, közlekedés híján, erős törzsi összetartás mellett

* Nem az érzelem és az értelem ellentétéből. Képzetek nélkül érzelmi folyamatokról nem beszélhetünk sem az egyéni, sem a társadalmi lélektanban. L. Ebbinghaus: *Grundzüge der Psychologie* 54. o. és Lévy-Bruhl: *La morale et la science des moeurs* 225. o.

** Westermarck: *Ursprung und Entwicklung der Moralbegriffe*. I. k. 61. o.

az államok a büntettest nem tudták kinyomozni, büntették a falut, a törzset, hogy az tartsa vissza tagjait a büntettektől. Mikor az állam karja el tud érni az egyeshez, a büntetéssel való erőpazarlásnak ez a szüksége megszűnik, a kollektív felelősség helyébe lép az egyéni.* A rosszalás köre megváltozott a leghatalmasabb csoport erejének növekedésével.

De ha igaz az, hogy a morális értékelés azt a viszonyt fejezi ki, amely valamely társadalmi csoport vélt érdeke és bizonyos cselekvési mód vélt társadalmi hatása között áll fenn, akkor az érzelmeknél biztosabb mértéke az értékeknek az érdekmérlegelés. Bizonyos-cselekvési mód hatása kielégíti-e a társadalmi csoport érdekét, ez a szempont kielégíti a racionálisan gondolkodók tudatát és a jogosultságának felismerése elhatolt már a társadalmi csoportok mélyéig, azért is, mert lényegében nem jelent újat, csak egy régi folyamatnak öntudatosabb formulázását.

Ez az értékelési mód, semmikép sines ellentétben a morális érzellemmel. A helyességi érzelem nem zárja ki fogalmilag, mint Somló állítja, az utilitarizmus összes formáit. Sőt feltételezi a társadalmi utilitarizmus bizonyos fokát. Mai társadalomlélektani ismereteink mellett elképzelhetetlen, hogy valamely cselekvésről világosan lássák, hogy az a csoportra káros és mégis erkölcsösnek tartásák. Erkölcsi érzelem mindig bizonyos gondolkodási folyamatok kíséretében lép fel s ha felmerültekor nem is szükséges a társadalmi hasznosságának a világos belátása, de a jó hatásának a hite nélkül s a káros hatásának világos tudata mellett nem merülhet fel.** De ha valamely eljárás társadalmi hasznosságának bármily pozitív vagy elmosódott gondolati folyamaton alapuló hite együttjár bizonyos morális érzéssel, akkor kétségtelen, hogy a csoport erkölcsi helyeslésének az érzelme nem fog kimaradni, ha tagjai között elterjed valamely cselekvés társadalmi hasznosságának érthető és világos bizonyítása. A racionális morál nem akarja a morális érzelmet kiküszöbölni (ez olyan lehetetlen feladat volna, mint a tudományos gondolkodásból kiküszöbölni a gondolkodással járó, sokszor igen heves érzéseket), hanem csak rendezni, szabályozni akarja azokat a gondolatokat, melyekhez az erkölcsi érzelmek kapcsolódnak. Azt akarja, hogy a morális érzelem ne káros vagy lehetetlen cselekvési módokat kísérjen a hasznosság és lehetőség hitében, hanem hasznos

* L. Makarievicz: *Einführung in die Philosophie des Strafrechts*, 305 o. és köv.

** L. Pikler: *A jog keletkezéséről és fejlődéséről*, 1. k. 92 o. a tömeg belátására nézve. A csoportok többségének intelligenciája természetesen koronként változó.

és lehetséges cselekvési módokat a hasznosság és lehetőség világos tudatában. És vezető elve nemcsak a társadalmi élet tendenciájával, a csoportoknak érdekeik kielégítéséért folytatott küzdelmével esik egybe, hanem egyazonos értékmérőt állapít meg a jog etikus és anetikus része számára, az erkölcsi érzésektől kísért s az azok nélkül működő jog részére.

Más elv alapján nem lehetséges a szociális tudomány felhasználása a szociális technika részére. Somló szerint a jogbölcsetnek a feladata ezen a téren az adott erkölcsi értékelések rendszerbe foglalása. Az értékeket tudatosan kell alkalmazni és az alkalmazott értékeket a hierarchiába illeszteni. Ez úton válnék az öntudatlan jogértékelés céltudatosá. Nem hinném, hogy egy ilyen tisztán az erkölcsi érzelmek alapján megszerkesztett hierarchiának volna olyan hatása. Egészen eltekintve attól, hogy mire a tudomány ezeket az értékeket rendszerbe illesztené, azok gyors tempóban fejlődő társadalmunkban meg is változnának, (gondoljunk pl. bizonyos társadalmi osztályoknak a választójog, a vámvédelem, a vallásos közoktatás kérdéseiben elfoglalt, érdekeik nyomán változó értékelésükre) az ilyen inventárnak az értékeléseket módosító ereje aligha lenne. Mert ha az érték mérője a morális érzélem, akkor a morális érzélem leltározva is olyan erővel lép fel, mint leltáron kívül. Az ilyen hierarchiának csak akkor volna gyakorlati jelentősége, ha a rendszerező principium valamilyen intellektuális elv lenne, azaz, ha a morális szentimentalizmus rendszerébe leplezetten belopódzna a morális utilitarizmus. Aminthogy ez a legtöbb, a társadalmi érdektől független morálrendszer felépítésénél megszokott történni.*

Amint az építés alkalmazott tudományának nem az a funkciója hogy a különböző népek és osztályok építési módját rendszerbe foglalja, hanem, hogy a helyes építés elveit megállapítsa, épügy a tudományos jogpolitika nem arra törekszik, hogy az etikai érzelmek egy adott skáláját határozza meg, hanem, hogy módot nyújtson minél jobb jogszabályok megalkotására. Erre módot úgy nyújt, ha megmondja, hogy mint lehet a legkisebb áldozattal és a legnagyobb eredménnyel a társadalmi csoportok érdekeit kielégíteni. Egy szándékolt társadalmi hatás úgy érhető el, ha tudjuk, hogy bizonyos társadalmi jelenségek minő hatásokkal járnak. Alkalmas-e a szabadságvesztésbüntetés bűncselekmények megakadályozására, a vámvédelem iparfejlesztésre, a munkaidőrovidítés a produktivitás fokozására: ezek az elméleti kérdések

* L. pl. Paulernak: *Az etikai megismerés természete* c. művét, ahol leplezett utilitarisztikus megfontolások alapján építi fel az „őnértékek” egész rendszerét.

döntik el a kérdéses gyakorlati problémákat. Minden gyakorlati, társadalmi kérdés tudományos megoldása végső sorban azt jelenti, hogy olyan társadalmi jelenségeket híjunk elő, amelyek bizonyos kívánt hatások elérésére alkalmasak. A tudományos politika is épügy célokat kíván megvalósítani, mint a nem tudományos. Az utóbbtól csak abban különbözik, hogy a társadalmi tények hatásának törvényszerűségére épít s ha előzményei helyesek, akkor a szándékolt hatások be is következnek. A jogpolitika eddig is célokat követett, de nagyon gyakran a kívánttal ép ellenkező hatást ért el. A cél és az eredmény összhangja, ez a tudományos politika ideálja.

Nem különbözik a társadalmi politika az alkalmazott természet-tudományoktól abban, mint némelyek állítják, hogy a célja nem egységes, egy homogén csoporton belül is különböző társadalmi érdekek lépnek fel. Az alkalmazott tudomány megvalósítja a céljait, a morálnak meg kell választania a célját,* szokták mondani. De az alkalmazott tudományok területén is fellép az érdekek összeütközése. Gondoljunk az orvosi tudományra, hol lépten-nyomon felmerül a kérdés, hogy az élet megmentése érdekében szabad-e áldozni a testi épséget, az egészség biztosításáért minő múltó fájdalmat lehet előidézni? Minden gazdasági téren mozgó alkalmazott tudomány az áldozat és eredmény viszonyának mérlegelésével dolgozik s az érdekek bizonyos hierarchiáján alapul. A jogpolitikának kétségtelenül meg kell állapítania a társadalmi érdekek hierarchiáját, de ha ez racionálisan történik, akkor magukat a társadalmi érdekeket is kritika alá kell venni és vizsgálni kell, hogy minő összefüggésben vannak egymással, mennyiben valósággal eszköze az egyik a másik biztosításának. Egy ilyen kutatásnál végül azokhoz az alapvető érdekekhez érünk, amelyek ki nem elégítése esetén a csoport létének elemi feltételei sincsenek meg, s a többi érdekeket aszerint csoportosítják, aminő távolságban vannak ezektől az érdekektől.

A társadalmi érdekeket kétségtelenül nem a tudomány teremti meg, azok a társadalmi fejlődés produktumai. A tudomány (eddig elsősorban a természettudományok) s a belőle folyó világnézet** csak hozzájárul kiépítésükhöz s a kevésbé öntudatos érdekmérlegelést öntu-

* Lévy-Bruhl-lel szemben P. Lapie: *Technique et téléologie*. A genfi filozófiai kongresszus jegyzőkönyve.

** A társadalmi érdekek kétségtelenül jelentősen módosultak tudományos világnézet hatása alatt a vallásos érdekek háttérbe szorulásával. A vallás lényegében épolyan erősen gyakorlati hatású, mint az alkalmazott tudomány óriási társadalmi jelentősége ép abban van, hogy az érdekek megvalósításának a képzeletben a mai tudománynál sokkal hathatósabb, sokkal korlátlanabb eszköze.

datosabbá teszi. Végső elemzésben minden alkalmazott társadalomtudományos munka csak az adott társadalmi életcélok valamelyikét mozdítja elő. De ebben a törekvésben találkozik minden gyakorlati tudománnyal, amelyek nem egyebek, mint ismereteknek bizonyos életcél körül való csoportosításai.

* * *

Az előbbieken a morális érzelmeknek a társadalmi érdekekkel való viszonyáról festett kép kétségtelenül sok tekintetben nem meríti ki a szociális valóságot. A társadalmi élet minden ösmerője tudja, hogy társadalmi érzelmek és gondolatok átvételénél minő hatalmas befolyása van a tekintélyesebbek szuggesztiójának, a tömegek utánzásának. Társadalmi állapotok megtartásánál pedig igen jelentékeny erő a megszokás. Az utánzás és a megszokás átvesznek és fentartanak a csoport érdekével ellentétes érzelmeket és cselekvési módokat is. Ha ezekben az esetekben az átvett megítélési módnak sem a káros, sem a hasznos volta nem tudatos, vannak kétségtelenül esetek, midőn valamely társadalmi csoport átvesz erkölcsi szabályokat, amelyekről tudja, hogy érdeksértők. Mikor az elnyomó, a győző társadalmi csoport ráerőszakolja az elnyomottra jogát s ez azt a kényszer hatása alatt kénytelen elfogadni, akkor a jogi szabály hosszú fennállása átalakítja az elnyomottak erkölcsi felfogását is. Az elkerülhetetlenbe való belenyugvás s a kényszer eredetének feledésbe menése idézik elő azt a jelenséget, hogy az elnyomott osztályok, népek erkölcsé sokszor egészen ellentétes az érdekükkel. A jog, a kényszer a morál egyik rendkívül jelentős átalakítója. Általában a csoport-érdekek legtudatosabb szemeltartása minden összetett társadalomban a vezető csoportokban van meg legerősebben. S a szuggesztilitás legnagyobb foka pedig a legalacsonyabb fokon álló elnyomottakban nyilvánul.

Míndez azonban nem változtat azon, hogy a csoportérdeknek és az erkölcsnek összefüggésére vonatkozó jellemzés a morális és jogi alkotás rugóit felderíti. Kétségtelen, hogy minden kultúrában a kellően meg nem gondolt utánzásnak és a mechanikus átvételnek szükségszerű szerepe van. Az egész emberi kultúra, az összes cselekvési szabályok és ismeretek tudatos alkalmazása erőinket meghaladó feladat.* De ha a követett elvek káros volta erősen, érezhetően és szembeűnően mutatkozik, akkor bekövetkezik a változás, ha megvan ennek a lehetősége. Igaz, hogy a változások, amelyek a morálban és a jogban végbemennek igen nehezen történnek, de ha igen erős szükség hatása alatt végbemennek, akkor rendszerint a vélt társadalmi érdek irányában történnek.

* L. Vierkandt: *Stetigkeit im Kulturwandel*. 111. o.

S bár a társadalmi harc, fajok és osztályok harca a legerősebb rugója a jogi és erkölcsi fejlődésnek, a kényszer útján létrejött szabályok a győző csoport érdekeit fejezik ki, s ha ellenük egyesektől kezdeményezve a legyőzöttekben megindul a morális ellenhatás: akkor az aktív, a feltörekvő alsó osztályok erkölcsi eszménye, osztályharcuknak ez az erős hajtóereje* az ő érdekeikhez simul. Az erkölcsi szabályok fenmaradása egyedül a társadalmi érdekből kis mértékben magyarázható meg, a konzerváló erők rendszerint mechanikusak, de a változásaik során a döntő tényező rendszerint valamely csoport érdeke. Az érdekmérlegelés tudatosságának a foka különböző társadalmakban más és más, de az átalakulásoknál minden eddigi társadalomban vezető egyéneknek** és csoportoknak a többinél tudatosabb szellemi munkájának el utánzás és szuggesztívó útján szélesebb körökbe.

A gazdaságosság elve sem érvényesül kizáróan a gazdasági életben. De mégis igen nagy heurisztikus, magyarázó ereje van az erre alapított gazdaságtannak. Épígy igen nagy a heurisztikus ereje annak a csoportérdeken alapuló erkölcsi és jogi szociológiának is, amelyik épígy, mint az elméleti gazdaságtan csupán szemléltető „ideális típus”.***

A csoportérdek minél gazdaságosabb kielégítésének jogpolitikai elvül való elfogadását pedig nemcsak az könnyíti meg, hogy a múltban erősen működött, hanem, hogy hatása korunkban mindjobban fokozódó. A kapitalizmus, amely a számítást, az érdekmérlegelést mind élesebbé tette, jelentősen kihatott a csoportok gondolkodására. A tudomány fejlődése is a jogfejlődést mindinkább tudatossá teszi, a konzervativizmus legerősebb támasza: a vallás meggyengült.† Ma a társadalmi érdek a mindennapos agitációban van oly gyakori érv, mint az erkölcsre való hivatkozás és a morál minden percben a kritika bonckése alá kerül. A régi, a megszokott a mi forrongó társadalmunkban nem adja meg azt a biztonsági érzést, mit egy konzervatív társadalomban s a morális követelés nem tud el lenni már a nagy tömegmozgalmakban sem a tudomány presztízse nélkül.

* Kautsky: *Ethik und materialistische Geschichtsauffassung*. 140. o.

** A vezető egyének nagy szerepét primitív népek morális és vallási nézeteinél igen érdekesen írja le Vierkandt: *Führende Individuen bei den Naturvölkern* c. tanulmányában. (*Zeitschrift für Sozialwissenschaft*, XI. köt. 9—10. füz.)

*** Az ideális típus fogalmát I. Max Weber: *Die Objektivität sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis* {*Archiv für Sozialwissenschaft*, XIX. k.) c. tanulmányában.

† A racionalizmus térfoglalásának okaira még Sombart: *Der moderne Kapitalismus* I. k-nek a kapitalista szellem genezisét tárgyaló fejezete, valamint Szabó: *Lehetséges-e tudományos politika?* (*Huszdik Század*, 21 k. 1—2 füzet.)

A tudományos érdekmérlegelésen alapuló jogpolitikai követelés felállítása természetesen nagyon messze áll még a mi korunkban is az elfogadástól, még oly területen is, ahol ellentétes csoportérdek nem gátolja érvényesülését. De a konzervativizmus s egyéb akadályok nem gátolhatják meg, hogy felállítsunk olyan követeléseket, amelyek érdekében elhárítandók az akadályok. A tekintély elve, a megszokottság nemcsak az erkölcsben, vagy a jogban fejlődést gátló mozzanatok, hanem a tudományban is. Mégsem gondol senkisémet rájuk, amikor a tudományos kutatás politikájának, a módszertannak elveit felállítjuk. És a morál politikája terén, valamint a jogpolitikában nem kevésbé káros hatású elv: a csoport tényleges erkölcsi meggyőződésének értékmérőül való felállítására, mint a tudományban az „uralkodó nézet” irányító elvként való proklamálása. Az akadályok legyőzésének, a nézetek terjesztésének keresztülvitele a tudományos igazságok terjesztése terén is külön tudományágat, külön kutatást; a pedagógiát teszi szükségessé. Épügy külön elveket, külön módszert (nemcsak tanítást, hanem sokszor intézményeket) s talán valamikor külön tudományt követel meg a tudományos politika elveinek a gyakorlatba való átvitele.**

* * *

A társadalmi utilitarizmus híveinek a főhibája, hogy egységes társadalmakat vesznek kutatásaik kiindulópontjául. Így látjuk ezt Millnél, Iheringnél, Piklernél, Lévy-Bruhnál, Wardnál stb. A mai szociológiának kétségtelen igazsága, hogy a modern társadalmak egységes érdekű, homogén társadalmaknak nem tekinthetők, számtalan kisebb csoportra oszlanak, de a morál és a jog nagy kérdéseiben főleg a társadalmi osztályok játszanak szerepet. Ezek több kisebb, hasonló társadalmi erejű, másodrangú kérdésekben egymással sokszor küzdő, de a lényeges érdekekre nézve egyező csoportok összetételei. Egy nemzeten belül a morál és a jog nagy csomó kérdése tekintetében, különösen azokban az osztályokban, melyek jelentős részükben küzdelmet folytatnak, ellentétes érdekek, érzelmek és felfogások merülnek fel. Melyiknek az érdeke a döntő? Az elnyomott, vagy az elnyomó osztályoké, a többségé vagy a kisebbségé, vagy talán az államé,

* Kétségtelenül van ma már ilyen. Az efajta kérdések: pl. hogy értékeljük a szabad házasságot, a sztrájk törést stb. stb. a morál politikája körébe tartoznak.

** Az alkalmazott természettudományok igazságai is gyakran újabb „alkalmazást” kívánnak meg. Így pl. Liebig elveinek felfedezése után még hosszú idő kellett, míg a különféle növényi tulajdonságokkal számoló biztos szabályokhoz jutottak. L. David: *Szocializmus és mezőgazdaság*, I. k. 70. lap. L. erre még Ward: *Applied sociology*, 8. és köv. o.

amelynek érdeke valójában nem jelent egyebet, mint azt az eredményt, amelyet egy adott időpontban a küzdő osztályok elértek.

„A lehető legtöbb ember legnagyobb javá”-nak elve erre nem ad feleletet. Ez az etikai elv, a többség elvének az erkölcsi térre való átvitele a demokratikus Angliában hódított legjobban, amíg a hedonista morálok rendszerint arisztokráciákban vagy arisztokratikus követelések mellett jöttek létre. Nem logikai hiba a helytelenségének az oka, hanem elsősorban az alkalmazhatatlansága. Az etikai elv gyakorlati elv, értéke akkor van csak, ha a gyakorlatban keresztülvihető. A társadalmi csoportok érdekeinek összeütközése esetén pedig valamely különálló társadalmi csoport, legyen az bármily kicsiny, ha fenn tud maradni és érdeke van a fenmaradásban, akkor nem győzhető meg arról, hogy fenmaradása összeütközik a benthami elvvel. Ennek az elvnek a követése társadalomlélektani lehetetlenség, önként osztályok, nemzetek elfoglalt előnyös helyzetükről semminemű etika kedvéért nem mondanak le.

A tudománynak osztályok egymásközt való viszonyainak kérdésében csak egyféle szerepe lehet. Megvizsgálni, hogy érdekeik mennyiben közösek és mennyiben ellentétesek.* Ha az érdekközösség kiderül, akkor az osztályok egy bizonyos fajtájú együttműködését javasolja, így a szocialisztikus politika szintézise a városi és mezőgazdasági proletariátus, az intellektuelek, a kispolgárság és kisparasztság bizonyos részei érdekeinek. De ha az érdekek összeütköznek, akkor a gyakorlati tudomány csak egy osztály tudománya lehet, valamelyik mellett állást kell foglalnia. Az intellektuelek egy része nem a többségi elv miatt csatlakozik a proletariátushoz, hanem, mert a legfőbb érdeküket, a kultúra fejlesztését a proletariátusnál látják legjobban biztosítva.

A legtöbb ember legnagyobb javának elve, a többségi elv csak a döntő érdekeknek azonossága mellett érvényesülhet. Ott, ahol a kisebbség lemond a többség érdekében, mert csak múltó különbségek állanak fenn s holnap ő van a többségben. A mai demokráciákban

*A különben nagy érdemű Gumplovicznak és Oppenheimernek (Gumplovicz: *Grundriss der Sociologie*, 149. o., Oppenheimer: *Der Staat*) jelentős tévedése, hogy csoportok huzamosabb időn át érdekeikre nézve nem tévedhetnek. Annyira tévedhetnek, hogy tévedésük következtében tönkre is mehetnek. Az intézmények egy nagy részét ugyan célszerűnek hiszik az alkotóik és követőik, de gyakran objektíve célszerűtlenek. Nemegeyre alkalmazhatók Machnak szavai: „Doch wird niemand sagen, dass durch Menschenopfer in Dahomey und durch die derselben würdigen von der Kirche inaugurierten Hexen- und Inquisitionsprozesse die menschliche Art erhalten oder gar verbessert worden ist. Sie ist eben durch diese Erfindungen nur noch nicht zugrunde gegangen.” *Die Prinzipien der Wärmelehre* 2. kiadás, 371. o.).

ennek az elvnek főleg agitatórius jellege van. A többség nevében támadták vele a feudalizmust s némelyek ma a burzsoáziát. A többség nevében védik vele néhányan a mai kapitalizmust. Valójában azonban a többségnek csak akkor van joga, ha ereje van és a társadalmi csoportoknak erőt az etika nem adhat. Az csak a meglévő erők használatára nézve nyújthat tanácsot.

Egy nagy homogén társadalomban, hol a különböző társadalmi csoportok erőkülönbségei kiegyenlítődtek, természetesen a morál és a jog politikájának az utilitarisztikus elv korlátozás nélküli vezetője. A jövő szocialisztikus politikájának a maival szemben legnagyobb előnye az lesz, hogy az érdeksúrlódások híján sokkal kisebb fáradtsággal és nagyobb eredménnyel valósíthatók meg majd feladatai.*

* * *

Ellenvethetné valaki, ha az a felfogás, amely a jogpolitikát a társadalmi érdek kielégítésére alapítja, nem tud még egy adott társadalmon belül sem általános érvényű mértéket felállítani, lényegében nem is különbözik attól az elmélettől, amely a mindenkori erkölcsi érzelmet használja mértékül.

A különbség valójában igen jelentős. A morális érzelm mértéke egyáltalán nem méri azokat a jogi szabályozásokat, melyeknek erkölcsi érzelmi velejárójuk nincs. De az érdek mérlegelő politika ott is, ahol fellép az erkölcsi érzelm, azt kritika alá veszi. A kritika elve: az érzelm valóban társadalmi érdeket védő szabályozást helyes, vagy érdeksértő szabályozást rosszal? De ez az elv nemcsak a mérésre, nemcsak a bírálatra alkalmas. A jogalkotásnak s az új morális értékek formálásának konstruáló elve. Új morális és jogi értékeket teremt abból a szempontból, hogy ezek helyes, célravezető eszközei legyenek a társadalmi csoport végső érdekeinek, minél teljesebb, intenzívebb életének.

A csoport morális érzelmének mértéke cserben hagyja a jogpolitikust vagy a bírót (aki a törvény által világosan nem szabályozott esetekben a jogpolitikus, a törvényhozó funkcióját tölti be), ha a csoport morális érzelmei nem egységesek. Pedig a disszonancia a csoporton belül, mellyel Somló nem számol, gyakori jelenség. Ilyen disszonanciát nemcsak az érdek különbsége, hanem az érdekkielégítés valamely eszközének jelentőségébe vetett hit is előidézhet. Az fajta eltérések lehetnek múlóak, de a csoportok szakadására is vezethetnek.

* Gumplovicz (*Sozialphilosophie* 53. és köv. oldal) a tudományos politika haladásában kételkedett, mert, hitte, hogy az osztálykülönbségek mindig fenn fognak maradni, ezeket a politika nem tudja megszüntetni. Feltevése azonban a produktivitás növekedésének lebecsülésén alapszik.

Gondoljunk egyes társadalmi csoporton belül támadó vallási vagy taktikai különbségekre. A politika egyedüli vezérlő gondolata ily esetekben csak a csoport érdekeinek öntudatos vizsgálata lehet.

Összefoglalva: az érdekmérlegelés elve lehetővé teszi az emberi tudás értékesítését a társadalmi csoportok érdekében, az érzelem mértéke mellett ez öntudatosan nem történhetik.

* * *

Minden eddig vizsgált elvnel nagyobb jelentőséget tulajdonít a tudománynak az etikai és jogi értékelés tekintetében a jogbölcsetnek Somló Bódog által bíralt két irányzata, Stammlernek Kanton és némely történelmi materialistának és kriminológusnak Hegel panlogizmusán nyugvó rendszere. Ezen rendszerek szerint a tudomány a múlt és a jövő minden társadalmára egyaránt érvényes mértéket tud felállítani. Ennek az egyetemes mértéknek felállítása azonban mindkét esetben a morális és jogi értékelés társadalmi szerepének félreismeréséből ered.

Stammler keresi a társadalmi szabályozások egyetemes érvényű, feltétlen és egységes mértékét. Ha ez minden egyes társadalomra ki akar terjedni, akkor szerinte csak a társadalmi élet végső célja lehet. De ha ez a végső cél egyetemes érvényű akar lenni, akkor nem meríthet valamelyes történelmileg adott empirikus szabályozásból, akkor nem alapulhat szubjektív érdekeken. Ez a szubjektív érdekektől mentes végső cél, az objektív célokat, értsd a társadalmi közösség céljait akaró emberek közössége.*

A megoldás balsikere a kiindulópont helytelenségéből következik. Azok, akik minden társadalomra érvényes cselekvési mértéket akarnak megállapítani, lehetetlen feladatot tűznek ki. Minden értékelés célja, hogy valamely adott társadalmi csoportot segítsen a létért való küzdelemben, érdekeit előmozdítsa. A társadalmi csoportokon felülálló társadalom csak annak a társadalmi atomizmusnak a képzeletében él, amely a csoportok küzdelmét s azoknak a gazdasági javak korlátozott voltából eredő érdekellentétét nem látja. A csoporton felülálló társadalom nem létezik, nincs érdeke s miután minden érték érdek függvénye, az ilyen nem létező társadalom számára tehát értékmérőt sem lehet felállítani.** A dinasztia és az arisztokrácia például sohasem fogja

* Stammler: *Recht und Wirtschaft*, II. k. 577—583. lap.

** A kanti etika a helyes cselekvés feltételeit a helyes megismerés feltételeinek a mintájára vizsgálja. A hite: hogy a társadalmi cselekvés területén ugyanaz lehetséges, mint a megismerés területén. Csakhogy, ha a megismerés és cselekvés geneziséükben össze is függnék, a funkciójuk lényegesen különböző. A relativizmus és utilitarizmus mást jelent az etika és mást az ismerettan terén. Ennek a kifejtése túllépné a jelen dolgozat körét.

elfogadni, hogy a nép nem ő érte van, s ha ma ezt ritkán fejezik ki nyíltan, ez nem a demokratikus szövegek elfogadását, hanem az erőnek tett concessziót jelenti. De nemcsak az egyetemes érvényű formális értékmérő megoldhatatlan és teljesen céltalan probléma, hanem ilyen a szubjektív érdekektől mentes cél keresése is. Érdekmentes cselekvés nincs s bárha a csoport érdeke más, mint az egyén érdeke, az egyéni érdekekkel közvetett módon összefügg.

A feladat lehetetlenségéből következik, hogy a megoldás nem lehet az, amit a célkitűzők kerestek, hanem egészen más. És csakugyan úgy Kant, mint Stammler eljutnak az utilitarista ideálhoz, csak-hogy öntudatlan, leplezett módon. Mert a Kant egyetemes törvényhozása, a Stammler-féle közösségi cél nem egyéb, mint a társadalom érdeke.

Igaz, hogy ez az utilitarizmus csonkább, színtelenebb és nagyobb igényű, mint az angol. A Kant-Stammler féle ideál csak a közösség fennmaradását biztosítja, de nem a fejlődését. Mögötte rejtőzik az a liberális felfogás, hogy a fejlődés szabadon érvényesülő egyéni erők dolga. S azonkívül minden állítólagos formalizmusa dacára belecsúszik egy konkrét társadalmi érték s ez: az ember öncél, nem lehet másnak eszköze. A XVIII. század eme princípiumának világánál Stammler törvényt ül az összes elmúlt társadalmak felett. Megállapítja, hogy rabszolgaság, a többnejűség, az özvegyek elégetése, a gyermekek kitétele stb., mindenkoron a helyes jog elveibe ütközött.* De ez nem gátolja meg abban, hogy mikor a helyes jog elve segítségével elevenek és holtak felett bíraskodik, ne érvényesítse saját osztályának nézőpontjait. Az elkeseredést szító sztrájk-agitátorokkal szemben „a helyes jog,” megállapítja a kártérítési kötelezettséget, de a munkaadók fekete listája „a helyes jog” szerint védhet jogos érdekeket.** A házassági hűséget a következetes, ellentmondást nem tűrő gondolkodás nevében követeli.*** Minden egyetemes, általános érvényű szabályozás nem egyéb és nem is lehet egyéb, mint konkrét csoport-érdekeknek az ész tekintélyével való öntudatlan védelme, amely korunkban erősebbé kezd válni a vallási tekintélynél.

A morális és jogi értékelés funkcióját hasonlóképpen félreismerik a hegeli panlogizmus modern követői. A társadalmi csoport értékelése akkor merül fel, ha több cselekvési mód között kell választani. A morál utasítást ad, hogy melyik cselekvés jár a csoport érdekeinek jobb kielégítésével. A hegeli felfogás szerint a szükségszerűen-

* Stammler: *Die Lehre vom richtigen Rechte*, 115 lap.

** Stammler: Id. m. 486, és köv. lapok.

*** Stammler: Id. m. 577. lap.

eljävendő, bekövetkezendő a helyes. De ha egészen pontosan, a legkisebb részletekig determináltan áll előttünk a jövő, akkor nincs szükség a morális értékelésre. Ha pontosan tudom minden pillanatra nézve mi lesz, akkor az érték már nem motívuma a cselekvésnek, s ha megszűnnék az értékelés funkciója, t. i. hogy bizonyos cselekvési irányokat elősegítsen, másokat elfojtsa, akkor kivesszük magunkat a szerepét veszített értékelés is. Amint hogy ma sem értékelünk olyan cselekményeket, ahol szerintünk a cselekvési módok között való választásnak, a motívumok küzdelmének, a bizonytalan jövő befolyásolásának nincs semmi lehetősége. A bizonyossággal eltűnik az a társadalmi ideál, a melyik mindig csak egy lehetőség kívánását jelenti a sok közül.

Csak hogy a társadalmi jövő asztronómiailag pontos előrelátásától még messze vagyunk. A szükségszerűség mértékének hívei szerint is csak az a biztos, hogy valamely változás jönni fog; amikor és hogyan bizonytalan. Ilyen esetben azonban két álláspont lehetséges. Akiknek kedves a változás, azok siettetni szeretnék, akiknek kellemtelen, azok kitolni fáradoznak. A Marx hasonlata, a jövőt látó tudomány a szülési fájdalmak megrövidítője, csak azokra alkalmazható, akiknek a jelen szenvedést okoz. Akik a ma társadalmával meg vannak elégedve, azoknak orvos kell, ki a halált mind távolabbi időre tolja ki. A marxisták körében azért olyan elterjedt az eljövendonek és helyesnek parallelizmusa, mert ők az eljövendőben a proletariátus érdekeinek megfelelő állapotot látnak.

De azért ennek a felfogásnak van helyes magva s ez: a társadalmi ideál csak a megvalósíthatóság, a lehetőség irányában építhető ki. Nem szabad felállítani oly ideált, melynek kivihetőségéről nem vagyunk tudományosan meggyőződve. A jogpolitikának az érdekek figyelembevételén kell nyugodnia, ha nem akar lemondani a társadalmi érdekek előmozdításáról, de tudományosnak és reálisnak kell lennie, ha eredményeket akar elérni és nem felesleges kudarcokat szerezni. A marxizmus az értékelés funkcióját nem törölte ki a társadalmi tudományokból,* de erős gátat állított fel minden irreális, utópista értékelés elébe.

* A történelmi materializmus több művelője nem osztja a hegeli felfogást. Ottó Bauer pl. a kantii etika híve (*Marxismus und Ethik, Die Neue Zeit*, XXIV. k. 41. füzet). Dietzgen utilitárius (*Dietzgen's kleinere philosophische Schriften* 76. és köv. lap).

